

ALDONAS PUPKIS

Lietuvių kalbos institutas

ANTANAS SALYS IR ŽODYNAS¹

110-OSIOMS GIMIMO METINĖMS

ESMINIAI ŽODŽIAI: leksika, leksikografija, norminimas, naujadarai.

Vienas iš žymiausių XX a. lietuvių kalbininkų Antanas Salys (1902 m. liepos 21 d. Rekėtėje, dab. Kretingos raj. – 1972 m. liepos 31 d. Filadelfijoje, JAV) yra nusipelnęs daugeliui lietuvių kalbotyros sričių. Pirmausia jis minimas kaip vienas iš daugiausia nuveikusių sinchroninės ir diachroninės lietuvių dialektologijos tyrėjų, pakėlęs visą dialektologijos mokslą į kokybiškai naują lygį. Prieškario metais Salys ypač našiai darbavosi lietuvių vardyno srityje: organizavo vietų vardų rinkimą iš gyvosios kalbos, tyrė vietovardžių, asmenvardžių ir kitų tikrinių vardų kilmę, nustatė normines jų lytis, daug prisidėjo prie Vilniaus krašto gyvenamųjų

vietų vardų ir pavardžių norminimo, kartu su kitais parengė šios srities žodynų ir įvairių tikrinių vardų sąrašų.

¹ Straipsnis parengtas pagal Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Juozas Balčikonis leksikografas“ (Nr. LTI-5-14).

Apžvalginuose ir enciklopediniuose Antanui Saliui skirtuose straipsniuose pabrėžiama jį nusipelnius ir kitoms kalbos mokslo ir praktikos sritims: leksikologijai ir leksikografijai, terminologijai, fonetikai ir tarčiai, bendrajai kalbotyrai, kalbos kultūrai ir kt. Nurodoma jį buvus itin plačių interesų ir didelių užmojų mokslininką, gerai įvaldžiusį savo meto kalbotyros tiriamojo darbo metodiką, savo darbuose sumaniai siejusį dabartinės kalbos tyrimus su istorine perspektyva. Šis kalbininko gebėjimas savo teiginius grįsti istoriniais kalbos duomenimis daugelį jo darbų daro ypač patrauklius skaitytojams. Be kita ko, skaitytojų negali netraukti ir itin savitas Salio darbų kalbos stilius, išskiriantis jį iš kone visų to meto kalbininkų kaip subtilų stilistą.

Kalbėti apie Antaną Salį kaip žodynininką galima keliais atžvilgiais: viena vertus, leksikologijos aspektu – kaip apie atskirų žodžių istoriką (kilmės tyrėją), žodžių reikšmių aiškintoją ir normintoją, naujadarų darybos išgalių bei perspektyvų tyrėją, naujų žodžių kūrimo meistrą. Antra vertus, negalima nutylėti ir Salio leksikografijos darbų: kaip praktikas jis yra vienas iš daugelio žodynų ir žodynėlių sudarytojų, redaktorių, kaip teoretikas – didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* vienas iš teorinių pagrindų kūrėjų, taip pat bendrosios ir lietuvių leksikografijos istorikų.

Antano Salio santykis su žodynu – su leksikologija ir leksikografija – įvairiais kalbininko gyvenimo tarpsniais yra buvęs skirtingas. Matyt, dėl susiklosčiusių aplinkybių ir nevienodų visuomenės lingvistinių poreikių darbuotasi tai žodynų rengimo srityje, tai žodžių aiškinimo ir norminimo baruose. Pirmiausia susidurta su Kazimiero Būgos leksikografijos darbu.

Kaip gabus, tik ką pradėjęs aukštuosius mokslus Lietuvos universitete, studentas Salys buvo pakviestas talkinti Būgai jo pradėto rengti *Lietuvių kalbos žodyno* darbe – dirbo Žodyno redakcijos sekretoriumi. Po Būgos mirties jam buvo pavesta apžiūrėti ir aprašyti kalbininko archyvą. Šitaip atsirado straipsnis „Prof. K. Būgos rašto palikimas“ – jis buvo išspausdintas mokslo darbų rinkinyje *Tauta ir žodis* (t. III, 1925, p. 564–577; žr. Salys 1985: 136–154). Ši publikacija tapo svarbiu šaltiniu ne tik mokslinei Būgos biografijai, bet ir didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* istorijai.

Vėliau dėl mokslo Lietuvos universitete ir užsienyje Salio sąlytis su leksikografija keleriems metams nutrūko. Grįžus iš studijų Vokietijoje, teko atsidėti pedagoginiam darbui, be to, laukė ištisi nearti kalbos praktikos dirvonai. Pirmiausia pradėta nuo darbo rašybos komisijoje, paskui įsitraukta į organizuotą bendrinės kalbos kultūros veiklą, – be Salio straipsnių straipsnelių bei įvairių pranešimų būtų sunku įsivaizduoti anuometinį *Gimtosios kalbos* žurnalo turinį ar Lietuvių kalbos draugijos veiklą. Buvo Valstybės

tarybos kalbos patarėjas, įvairių kalbos komisijų narys ir konsultantas, daugelio periodinių leidinių bendradarbis. Iš pastarosios srities galima išskirti 1938 m. *Lietuvos aido* dienraštyje skelbtą „Kalbos skiltelę“. Joje nuo tų metų sausio 24 d. iki lapkričio 12 d. (išskyrus liepos–rugsėjo mėn. ir pusę spalio) kasdien (su mažomis išimtimis) laikraštis skelbė didesnius ar mažesnius Salio straipsnius aktualiais kalbos praktikos klausimais (žr. Salys 1979: 290–366). Nemažoje jų dalyje nagrinėjami ir įvairūs žodyno dalykai. Šiuose straipsniuose, taip pat *Gimtojoje kalboje* spausdintoje „Klausimų kraitelėje“ (žr. Salys 1979: 209–289), kituose periodikoje skelbtuose rašiniuose ryškėjo svarbiausios Salio kalbos norminimo ir ugdymo nuostatos, to darbo teoriniai pagrindai ir principai. Čia jis pasirodė kaip didelis lietuvių kalbos žodyno lietuvinimo šalininkas, gyvosios kalbos principų diegėjas visame kalbos praktikos darbe. Kaip vienas iš jo darbo metodikos nuostatų nurodytinas nuolatinis žvilgsnis į žodžių kilmę, tvirtas ryšys tarp žodžių sandaros (darybos) ir semantikos, taip pat itin tvirta nagrinėjamų faktų ir teikinių argumentacija. Šiuo požiūriu lietuvių kalbos praktikoje buvo žengtas didelis žingsnis į priekį palyginti su tuo metu populiariu paviršutinišku žodyno dalykų taisymu spaudoje ir leidyklų darbe. Be to, reikia pasakyti, kad Antanas Salys kaip ir kiti *Gimtosios kalbos* mokyklos kalbininkai savo rekomendacijas teikė ne kaip privalomas, bet kaip patariamąsias, taigi daugiau eita ne taisomuoju, o ugdomuoju kalbos praktikos keliu.

Nereikėtų užmiršti ir to, kad Antanas Salys buvo ir svarbaus tuo metu kalbos praktikos leidinio *Kalbos patarėjas* (1939) redaktorius (kartu su Pranu Skardžiumi; Salys „pagrindžiai redagavo“ 28–46-ą knygelės puslapius, žr. Salys 1979: 371). Nebuvo jam svetimi žodyno dalykai ir pasitraukus į Vakarus: Amerikos lietuvių spaudoje jis taip pat paskelbė nemaža vertingų darbų. Tarp jų kalbininko pažiūroms pažinti svarbus rankraščiu likęs straipsnis „Dabartinės lietuvių kalbos naujadarai“ (anglų kalba; paskelbtas jo *Raštų I* tome (1979: 165–169). Remiantis šio straipsnio teiginiais, taip pat kitais jo taisymais ir teikimais spaudoje, jau mėginta kiek vertinti šios srities Antano Salio darbą (Pupkis 2010: 201–208), bet apskritai Salio palikimas kalbos praktikos istorijoje dar mažai tirtas ir laukia išsamesnių ir nuoseklesnių studijų. Reikia apgailestauti ir dėl to, kad šis palikimas šiandien beveik nefunkcionuoja dabartiniame kalbos praktikos diskurse.

Savitą pėdsaką Antanas Salys paliko ir lietuvių leksikografijos istorijoje.

Pirmiausia su šia sritimi jam teko susidurti dar baigiant mokslus Vokietijoje. Antano Salio bendramokslis Pranas Skardžius, tikėdamasis tapti didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* atnaujinamo darbo vadovu ir redaktoriumi

(žr. Pupkis 2012:106), su Saliu buvo skirstęsis darbus ir planavo, kad Salys galėtų imtis mažojo² žodyno rengimo darbo, taip pat būti vienu iš didžiojo žodyno redaktorių. Kai redaktoriai Švietimo ministerija paskyrė Juozą Balčikonį, šie planai nutrūko, bet netrukus abiem teko prisidėti prie pradedamo rengti didžiojo žodyno teorinių klausimų svarstymo. Iš įvairių šaltinių žinoma, kad Žodyno redakcijos darbo pradžioje (maždaug 1932–1933 m.) teorinius ir praktinius žodyno klausimus redakcijoje yra svarstę redaktorius Juozas Balčikonis ir jauni Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojai Pranas Skardžius ir Antanas Salys. Apie ką konkrečiai ten buvo kalbama, kas nuspręsta, nėra tikslių žinių, – protokolai, matyt, nebuvo rašomi, mažai turime ir amžininkų atsiminimų. Iš padrikų faktų žinoma, kad jie „prisidėjo prie žodyno šablono sudarymo“ (Napalys Grigas. – Dėk žodį prie žodžio 2006: 194), svarstė žodyno sandarą, senesnių skolinių dėjimo klausimą (Skardžius 1997: 601), lizdinį ir abėcėlinį veiksmažodžių pateikimą (Aleksandras Žirgulys. – Dėk žodį prie žodžio 2006: 209–210).

Susieiti su *Lietuvių kalbos žodynu* vėl teko tada, kai 1939 m. Kaune buvo įkurtas Lituaniškos institutas ir Žodyno redakcija perėjo į šios įstaigos priklausomybę. Antanas Salys pirmiausia kaip instituto kalbos skyriaus vadovas, o nuo 1941 m. gruodžio 3 d. kaip instituto direktorius tapo tiesioginiu žodyno redaktoriaus Juozo Balčikonio viršininku. Iš pradžių abiejų kalbininkų santykiai klostėsi normalūs, bet vėliau perėjo į konfrontaciją ir visišką priešišumą.

Čia reikia prisiminti senus Balčikonio nesutarimus dėl žodyno su Pranu Skardžiumi (plačiau: Pupkis 2012: 108 tt). Skardžius, galbūt jausdamas nuoskaudą, kad nebuvo paskirtas žodyno redaktoriumi, dar nuo prieškario metų spaudoje ne kartą yra prikišęs Balčikoniumi tam tikrus (bet nesukonkretintus) rengiamo žodyno trūkumus, nuolat pabrėždavo, kad žodynas turintis būti leidžiamas sutvarkyta (reformuota) rašyba, kurios vienas iš autorių buvo jis pats. Šie rašybos reikalai buvo pradėti svarstyti tuojau įkūrus Lituaniškos institutą. Bet svarstymai užsitęsė, dėl nesutarimų norėta net atleisti Balčikonį iš redaktoriaus pareigų³. Šiaip ne taip sunkiomis istorinių pertvarkų aplinkybėmis žodyno I tomas buvo išleistas senąja, Balčikonio pasirinkta

² Dar Kazimierui Būgai esant gyvam buvo planuojama šalia didžiojo rengti praktikos reikalams skiriamą mažąjį lietuvių kalbos žodyną. Taip ilgą laiką spaudoje ir įvairiuose dokumentuose buvo vadinamas šis kalbininkų sumanytas praktinis leksikografinis veikalas. Kai jis po kelių dešimtmečių buvo parengtas, gavo pavadinimą *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (1954).

³ Taip ir buvo padaryta paskutinėmis pirmosios sovietinės okupacijos savaitėmis, bet užėjus vokiečiams į tas pareigas Balčikonis buvo grąžintas.

jablonskine rašyba. Rengiant antrąjį tomą instituto vadovų vis buvo skelbiami užmojai pagerinti žodyno redagavimą ir įdiegti naująją rašybą. Jie buvo pradėti įgyvendinti 1942 m. vasarą: direktoriaus Antano Salio teikimu dėl esą vienam vyr. redaktoriui neaprėpiamo darbo buvo sudaryta Mokslinė pagalbinė komisija (į ją paskirti Juozas Balčikonis, Antanas Salys, Pranas Skardžius, Janas Otremskis (Otrębski) ir Petras Jonikas), kuri turėjo spręsti žodyno sandaros ir rašybos klausimus. Komisijos nariai buvo pasiskirstę darbus: antai Salys turėjo žiūrėti tarminių formų pateikimą (transponavimą) (Lyberis 2009: 268), kirčiavimą ir tranzityvinius bei intranzityvinius veiksmožodžius (ten pat, p. 272), skolinių ir homonimų nustatymą, sudaiktavardėjusių būdvardžių pateikimą ir kt. (Kruopas 1973: 259)⁴.

Kaip teigia Antanas Lyberis, „J. Balčikonis tikėjosi iš komisijos tikrai mokslinės pagalbos“ (Lyberis 2009: 272), bet kai antrame posėdyje buvo iškeltas rašybos reformos klausimas, redaktorius 3-iajame posėdyje 1942 m. spalio 14 d. pareiškė atskirąją nuomonę ir daugiau į juos nebeidavo. Kai naujoji rašyba labai greitai buvo apsvarstyta ir priimta komisijos, patvirtinta Mokslų akademijos ir pasirašyta tuometinio švietimo tarėjo (ministro), Balčikonis atsisakė ja remtis ir pasitraukė iš instituto⁵.

Galima manyti, kad tie nesutarimai kilo daugiausia dėl Prano Skardžiaus ir Juozo Balčikonio nuo senesnių laikų buvusios priešpriešos, o aštrėjo dėl abiejų kalbininkų užsispyrimo ir ambicijų. Galų gale visa tai virto beveik tuščiu ginču rašyti ar nerašyti priebalsę *j* trijų žinomų žodžių šaknyje (*bjaurus*, *pjauti*, *spjauti*). Antanas Salys į visą tą maišatį buvo įtrauktas kaip administracijos vadovas ir palaikė ne Balčikonio, o Skardžiaus pusę, bet joje elgėsi palyginti korektiškai. Ta trintis negalėjo prisidėti prie sklandaus žodyno rengimo. Visų pirma buvo supriešinti redakcijos žmonės. Liepiami instituto vadovų taisyti jau parengtų žodyno tekstų rašybą jie suskilo į dvi stovyklas: viena pusė palaikė Skardžių ir Salį, kiti nenorėjo viešai stoti prieš

⁴ Nuo 1942 m. rugsėjo 28 d. iki 1943 m. liepos 2 d. įvyko iš viso 44-i Mokslinės pagalbinės komisijos posėdžiai. Juose pirmiausia buvo patvirtinti svarbiausi Balčikonio nusistatyti žodyno sudarymo principai, toliau buvo svarstomi tam tikri jau išėjusio I tomo atvejai ir daugiausia redaguojamo II tomo tekstai. Buvo iškelta nemaža įvairių netikslumų ir šiaip visokių riktų, ypač redaguojamo II tomo taisytinių dalykų. Jais vėliau buvo sėkmingai pasinaudota II ir tolesnių tomų redaktorių darbe.

⁵ Šios visos peripetijos tarp Mokslinės pagalbinės komisijos ir žodyno redaktoriaus truko ilgą laiką. Visi arba beveik visi jos dokumentai yra archyvuose, tad reikia tikėtis, kad detalus jų turinio atpasakojimas ir pačių dokumentų paskelbimas padėtų geriau suvokti anuo metu Lietuvių kalbos institute tvyrojusią atmosferą ir užpildytų iki šiol tebesančią spragą *Lietuvių kalbos žodyno* istorijoje.

redaktorių. Karo metais tai buvo pernelyg didelė prabanga. Įskaitant tą laiką, kada Saliio sprendimu buvo laikinai sustabdytas žodyno spaudos darbas, tomis nereikalingomis ambicijomis buvo prarasti ne vieni brangūs žodyno rengimo ir leidimo metai.

Be to vidinio susiskaidymo institute, priešprieša persikėlė ir į spaudą. Neminint prieškarinių ir karo meto Skardžiaus ir Balčikonio diskusijų periodinėje spaudoje reikia pasakyti, kad Antanas Salys šiais klausimais yra paskelbęs tik vieną straipsnį. Tai buvo atsakymas buvusiam redakcijos sekretoriui Napaliui Grigui dėl jo straipsnyje (Grigas 1944) pasakytų priekaištų Mokslinei pagalbinei komisijai. Antaną Salį, matyt, užgavo tai, kad Grigas kaltino komisiją tik taisant žodyno tekstą, bet nieko daugiau nedirbant, teigė nematantis įrodymų, kad komisija būtų pasiteisinusi. Salys greitai į tai reagavo ir paskelbė straipsnį „Paaiškinimas Lietuvių kalbos žodyno reikalu“ (Salys 1944). Jame autorius mėgino pateisinti komisijos būtinumą, teigė, kad Balčikonis nebuvoęs nušalintas nuo redagavimo, bet pats neinančis savo pareigų, todėl komisija dabar rūpinasi žodyno redagavimu ir spausdinimu. Be kita ko, čia dar piktai atrėžiama Grigui, kad redakcija išsivaikščiojusi panašiai kaip ir Grigas, kuris, imdamas labai gerą atlyginimą, pats pirmas pasitraukęs iš darbo ir nuėjęs kur sočiau, ir jam, kaip pašaliniam asmeniui, nepriderą rūpintis žodyno kartotekos buvimo vieta.

Apibendrinant visą šią dviejų kalbininkų grupių nesutarimų virtinę reiktų pasakyti, kad iš dalies buvo teisios abi pusės. Mokslinės pagalbinės komisijos įsteigimas buvo teigiamas momentas žodyno rengimo darbe, jos darbas leido vėliau pagerinti kai kuriuos žodyno redagavimo dalykus. Bet dėl komisijos užsidegimo karo metais pertvarkyti rašybą ir ja leisti žodyną, šio uždavinio iškėlimas į pirmą vietą teigiamų rezultatų nedavė: dėl abiejų pusių užsispyrimo ir ambicijų tik susitrukdė žodyno rengimas ir leidimas. Čia galėtume, neminėdami kitų dalykų, pacituoti Balčikonio atsakymo Saliui dėl jo straipsnio teiginių vieną ištrauką: „Buvau nuomonės, kad rašybos kaitaliojimas karo metu apskritai yra nesąmonė. Daug kur kalbėjau, kad karo metu beveik vertėtų žodyną leisti net su korektūros klaidomis; korektūros klaidas vėliau galima būtų ištaisyti, o jei žūtų lapeliai su žodžiais, tai už jokus pinigus jų nebeatgautum. Bet mokslo įstaigos nuėjo kitu keliu“ (Balčikonis 1978: 188).

Juozas Balčikonis čia pasirodė gerokai įžvalgesnis. Be viso to, kad jį palaikė spaudoje ir laiškuose redakcijai kiti žmonės, žodyno kartotekai iš tikrųjų buvo iškilęs didžiulis pavojus ir čia svarbiausias veikėjas buvo kaip tik Antanas Salys.

1943 m. kovo mėn. vokiečių okupacinei valdžiai uždarius Mokslų akademiją ir išsiskirsčius instituto tarnautojams, kilo pavojus instituto turtui ir svarbiai jo daliai – *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekai. Artėjant frontui ir galimiems miesto bombardavimams direktorius Salys sumojo, kad kartoteką reikia išvežti iš instituto ir kur nors paslėpti (o atsiradus reikalui galbūt net išgabenti į užsienį). 1943 m. rudenį dalis kartotekos buvo išvežta į Salantus pas pažįstamą bažnyčios kleboną, o kita dalis vėliau paslėpta Kaune, Šv. Antano bažnyčioje. Pats Salys 1944 m. pasitraukė į Vakarų niekam nepranešęs, kur kartoteka paslėpta. Lietuvą antrą kartą okupavus sovietams ir atkūrus Mokslų akademijos veiklą susirūpinta žodyno kartotekos paieškomis. Sudarytos darbo grupės pastangomis paslėptosios kartotekos dalis buvo surasta 1945 m. rudenį Salantuose, o kita dalis Antano Lyberio rūpesčiu – 1948 m. pradžioje Kaune. Šitaip mokslui buvo sugrąžintas didžiulis turtas, dėl kurio anksčiau buvo nuogąstavęs Balčikonis.

Visa ši istorija nuodugnai papasakota tų paieškų dalyvių atsiminimuose, paskelbti kartotekos perėmimo dokumentai (Kniūkšta 2007), apibendrintai išdėstyta Antano Balašaičio straipsnyje (Balašaitis 2010). Iš jos galima daryti išvadą, kad Salys atsakingai žiūrėjo į šį visuomenės sukauptą turtą, stengėsi jį apsaugoti nuo netekties ar suniokojimo ir tam dėjo daug pastangų. Direktorių galima pateisinti, kad dėl skubos Lietuvoje niekam nebuvo pranešta apie kartotekos buvimo vietą, ir pasidžiaugti, kad jai nieko bloga neatsitiko. O šiaip visi tie įvykiai dabar gražiai susidėlioję į vieną iš pačių įdomiausių lietuvių kultūroje lingvistinių detektyvų.

Pasitraukęs iš Lietuvos ir vėliau sėkmingai dirbdamas akademinį darbą Salys neužmetė lietuvių kalbos mokslo ir praktikos reikalų. Be jau minėtų darbų, dar reikėtų iškelti tris jo šioje srityje varytus barus. Vienas iš jų būtų vadinamojoje Bostono *Lietuvių enciklopedijoje* (XV tomas, 1968) paskelbtas išsamus straipsnis „Žodynas“ (Salys 1985: 213–244), savotiška studija apie lietuvių kalbos leksiką ir leksikografijos istoriją. Jame pirmiausia, be bendrų pastabų, plačiai rašoma apie lietuvių kalbos leksikos pasikeitimus sovietinės okupacijos metais, kritiškai vertinama daugelis tų laikų naujadarų. Leksikografijos istorijos dalyje supažindinama su žodynų rūšimis, apžvelgiami iki tol išėję lietuviški žodynai. Daug vietos skirta didžiojo žodyno istorijai. Joje yra svarbių ir tik Salio minimų faktų iš jo istorijos nuo I tomo pasirodymo. Be kitų dalykų, rašoma ir apie vartosenoje funkcionuojančius du žodyno II tomo variantus, nurodomi jų skirtumai. Be to, leksikografijos dalyje pasakojama ir apie *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* 1954 m. leidimą,

kurio ištakas nurodoma buvus prieškariniame Lituanistikos institute, o apskritai šio žodyno pasirodymas vertinamas teigiamai.

Reikia pabrėžti, kad kalbamoje studijoje Salys niekur nevertina Balčikonio darbo, tik mini jį kaip žodyno redaktorių, o visame tekste gana ryškios antisovietinės nuostatos, parodomos anuometinės valdžios pastangos supolitininti žodyno rengimą ir paversti jį ideologijos tarnaitę. Antra vertus, šis Salio darbas yra nors ne išsamus, bet pakankamai didelė pirmoji lietuvių kalbotyroje studija apie lietuvių kalbos leksiką ir lietuvių leksikografijos istoriją.

Dar viena Antano Salio veiklos sritis yra darbas prie dvikalbio (lietuvių–vokiečių kalbų) *Lietuvių rašomosios kalbos žodyno* (1926–1968). Jį nuo 1923 m. pradėjo rengti Alfredas Senas (Alfred Senn), Maksas Nydermanas (Max Niedermann) ir Pranas Brenderis (Franz Brender). Pirmuosius sąsiuvinčius parengė visi trys sudarytojai, po Brenderio mirties (1938) dirbo kiti du, o nuo 1947 m. dar prisidėjo Antanas Salys. Mirus Nydermanui (1954) prie žodyno darbavosi Senas su Saliu ir jį baigė leisti. Be bendro jų darbo (ir Salio kirčiuoto teksto bei kitų bendro darbo rezultatų), reikia paminėti Salio parengtą šio žodyno priedą – tikrinių vardų sąrašą (V tomas, p. 481–560; žr. Salys 1983: 185–266). Daugeliu šio žodyno pavyzdžių ir apibrėžčių pasinaudojo didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* ir kitų leksikografijos darbų rengėjai, o vardyno priedas buvo geras pamatas norminant visą lietuvių vardyną. O šiaip pastarasis Antano Salio darbo baras yra mažai išstudijuotas kalbotyros istorikų ir tebelaukia savo tyrėjų ir objektyvaus jų vertinimo visame lietuvių kalbotyros istorijos kontekste.

Kaip teigia Antano Salio biografas Petras Jonikas (1979: XVII), dirbdamas leksikografo darbą Antanas Salys nuolat jautė istorinės perspektyvos stoką. Todėl dar nebaigus leisti *Lietuvių rašomosios kalbos žodyno*, Salys pasisakęs norintis parengti trumpą istorinį lietuvių kalbos žodyną. Tuo reikalu 1969 m. lankėsi Lietuvoje, bet žodyno parengti nespėjo. Joniko teigimu, paliko surinktos medžiagos, tačiau daugiau apie ją informacijos neturime. Nėra aišku ir kur dabar ta medžiaga yra.

Taigi Antano Salio darbai žodyno (leksikologijos) ir leksikografijos srityse rodo kalbininko interesų platumą ir nėra praradę savo aktualumo. Jo darbo metodai – tvirtai remtis gyvosios kalbos duomenimis, nagrinėti klausimus plačioje istorinėje perspektyvoje, atsižvelgti į norminamų reiškinių tikslingumo principą, – nėra pasenę ir šiandien ir teikia daug minčių įvairiems apmąstymams. Apskritai lietuvių kalbotyros paveldas dabartinėje mūsų kalbotyroje galėtų funkcionuoti daug plačiau, negu iki šiol. Nerei-

kėtų užmiršti, kad Antano Salio kalbotyros darbai sudaro viso mūsų kalbotyros palikimo aukso fondą, ir idėjų bei minčių iš jo semtis dar galės ne viena lietuvių kalbos tyrėjų ir normintojų karta.

LITERATŪRA

- Balašaitis A. 2010: Iš „Lietuvių kalbos žodyno“ kartotekos ir jos saugojimo istorijos. – *Gimtoji kalba* 7, 29–32.
- Balčikonis J. 1978: *Rinkiniai raštai* 1. Sudarė Aldonas Pupkis. Vilnius: Mokslas.
- Dėk žodį prie žodžio 2006: *Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną*. Atsiminimai apie kalbininką Juozą Balčikonį. Sudarė Birutė Goberienė ir Aldonas Pupkis. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Grigas N. 1944: Lietuvių kalbos žodynas ir jo redakcija. – *Ateitis*, kovo 28, 29.
- Jonikas P. 1979: Antano Salio gyvenimo ir mokslinės veiklos pagrindiniai bruožai. – A. Salys. *Raštai* 1: *Bendrinė kalba*, XIII–XX.
- Kniūkšta P. 2007: Žodyno kartotekos perėmimo dokumentai. – *Gimtoji kalba* 11, 27–30.
- Kruopas J. 1973: A. Salio kalbinė veikla. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 14: *Baltų kalbų veiksmožodžio tyrinėjimai*, 257–259.
- Lyberis A. 2009: *Leksikografijos teorija ir praktika*. Sudarytoja Zita Šimėnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Pupkis A. 2010: Antano Salio bendrinės kalbos norminimo pagrindai ir kriterijai. – A. Pupkis. *Lietuvių kalbos normintojai ir puoselėtojai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 201–208.
- Pupkis A. 2012: Pranas Skardžius ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“. – *Acta Linguistica Lithuanica* 67, 101–129.
- Salys A. 1944: Paaškinimas Lietuvių kalbos žodyno reikalui. – *Ateitis*, balandžio 11.
- Salys A. 1979: *Raštai* 1: *Bendrinė kalba*. Redagavo Petras Jonikas. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- Salys A. 1983: *Raštai* 2: *Tikriniai vardai*. Redagavo Petras Jonikas. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- Salys A. 1985: *Raštai* 3: *Įvairūs straipsniai*. Redagavo Petras Jonikas. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- Skardžius P. 1997: *Rinkiniai raštai* 2: *Bendrinės kalbos dalykai*. Sudarė ir parengė Albertas Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Gauta 2012 11 24

ANTANAS SALYS AND THE DICTIONARY

S u m m a r y

Antanas Salys was one of the most famous Lithuanian linguists of the middle and second half of the 20th century prominent in the fields of dialectology, onomastics, phonetics, terminology and standard language codification. The article deals with Salys' activities in the fields of lexicology and lexicography.

Salys made a big contribution to the codification of the Lithuanian vocabulary. He wrote many articles about the origin, word-formation and meaning of various words and created quite a few neologisms many of which became widespread in the usage of the standard language. Salys was keen on the Lithuanization of borrowings and wrote a theoretical article about the principles of neologism creation.

As a lexicographer Salys had his input in the establishment of theoretical principles of the academic edition of *Lietuvių kalbos žodynas* (*Dictionary of the Lithuanian language*). He was also one of editors of *Kalbos patarėjas* (*Language advisor*) and from 1947 – one of the compilers of so-called Niedermann's dictionary (*Wörterbuch der litauischen Schriftsprache*).

In 1939 Salys became head of the Language Department at the Institute of Lithuanian Studies, from 3 December 1941 he was director of the Institute of the Lithuanian Language. Here he took care about the matters of *Lietuvių kalbos žodynas*. Salys had discussions on various issues of editing with the editor of the dictionary Juozas Balčikonis in Mokslinė pagalbinė komisija (Scientific advisory commission) and in the press. This discussion always stayed within the limits of correctness and during the Second world war when the front was approaching he rescued the card files of the dictionary and took them to safety. After exile to the West he spoke positively about the compilation work of the dictionary and heavily criticized attempts to include ideological matters. Salys wrote the first wider study about the history of the Lithuanian lexicography for *Lietuvių enciklopedija* (*Lithuanian encyclopaedia*, Boston, USA).

KEYWORDS: lexis, lexicography, codification, neologisms.

ALDONAS PUPKIS

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

aldonas.pupkis@gmail.com